

Petar Bagarić

studijska grupa: povijest i geografija

Ivo Goldstein, Židovi u Zagrebu 1918–1941.

Novi Liber, Zagreb, 2004., 578 str.

Knjiga *Židovi u Zagrebu 1918-1941* ima 578 stranica sa 699 fusnota i podijeljena je na 40 poglavlja u 7 cjelina. Na kraju knjige nalaze se »Popis slikovnih priloga« koji daje podatke o ovitku, zanimljivom predlistu i zalistu te popis 76 slikovnih priloga unutar teksta s naznačenim izvorima, »Popis tablica« koji upućuje na 15 tablica kojima je knjiga opremljena, »Kratice«, »Korišteni arhivi i arhivski fondovi«, »Izvori«, »Literatura«, »Rječnik hebrejskih i judaističkih termina« sa 67 natuknica, »Kazalo osobnih imena«, »Kazalo zemljopisnih pojmova« te »Bilješka o autoru«. Objavljivanje knjige pomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Prva cjelina »Uvod« je podijeljena na četiri poglavlja. Poglavljem 1 »Što želim postići ovom knjigom?« autor definira knjigu kao pokušaj prikazivanja i analiziranja osnovnih događanja unutar židovske zajednice i Židovske općine u Zagrebu. Radi se prvenstveno o analizi političkih stavova koji su dominirali Židovskom općinom i širom židovskom zajednicom. Prostor je posvećen i kulturnoj te socijalnoj djelatnosti. Autor je tek u osnovnim crtama nastojao prikazati sudjelovanje zagrebačkih Židova u životu šire zajednice, ponajprije njihov angažman u privredi te u društvenim djelatnostima. Knjigu smatra pokušajem stvaranja solidnog temelja za istraživanje sudjelovanja zagrebačkih Židova u životu grada Zagreba.

U poglavlju 2 »Židovi? Jevreji? Izraelićani? Mojsijevci?« autor upoznaje čitatelja s podrije-

tlom nazivlja za Židove u hrvatskom zemljama te okolnostima i strujama u židovskoj zajednici koje su podržavale neki od oblika imena. Oblik Židov koji je prevladavao do 1929. pod utjecajem državnih mjera i konformizma počeo je ustupati mjesto obliku Jevrej, čemu je pridonosio i anti-semitski prizvuk naziva Židov. Tendencije ponovnog približavanja hrvatskom jezičnom standardu i obliku Židov vidljive su od uspostave Banovine Hrvatske 1939.

Poglavlje 3 »Zagreb između dva svjetska rata« upoznaje čitatelja s položajem Zagreba u novostvorenoj jugoslavenskoj državi. Zagreb je postao vodeće financijsko i trgovačko središte jugoslavenske države u dvadesetima, ali je izgubio primat poslije financijskog sloma 1931. u korist Beograda. Autor upoznaje čitatelja sa socijalnom i gospodarskom strukturom te urbanističkim razvojem Zagreba.

Poglavljem 4 »Židovi u Zagrebu do 1914. godine« autor daje pregled naseljavanja Židova u Zagreb i postanka najveće i najbogatije židovske zajednice u Hrvatskoj – zagrebačke Židovske općine. Od kraja 19. stoljeća osnivaju se u Zagrebu brojna židovska dobrotvorna, ženska, omladinska, pjevačka, literarna i sportska društva. Od 1906. tiska se časopis *Židovska smotra*, a od 1917. časopis *Židov*. U zagrebačkoj Židovskoj općini prevladali su integracijski trendovi. Jezična asimilacija je prilično brza, a u samom Zagrebu i brža nego u židovskoj zajednici u Hrvatskoj čemu pridonosi useljavanje Židova iz drugih dijelova Hrvatske u Zagreb. Integracija u privredni i kulturni život Zagreba je bila uspješna, ali s

druge strane tokom 19. st. antisemitskih ispada je u Zagrebu bilo značajno više nego u drugim hrvatskim sredinama.

Druga cjelina »Doba patnji i novih nada (1914-1918)« sastoji se od pet poglavlja i bavi se položajem Židova do stvaranja Kraljevstva SHS.

Poglavlje 5 »Prvi svjetski rat: Židovi i žrtve i navodni profiteri« obavještava da su s početkom Prvog svjetskog rata mnoge djelatnosti unutar židovske zajednice zamlre. Obustavljen je časopis *Židovska smotra*, Izraelitsko hrvatsko literarno društvo i Židovsko akademsko potporno društvo. Rat je otežao djelovanje staračkog doma, općine, škole. Ipak, rat nije zaustavio djelovanje općine jer je pojačana aktivnost dobrotvornih ustanova i brojnih zaklada, a objavljen je i vjeronaučni priručnik. U toku rata Židove se proziva za ratno profiterstvo i nedovoljan patriotizam.

Poglavlje 6 »Pokretanje lista *Židov*« predstavlja list koji je izlazio kroz cijelo vremensko razdoblje kojim se knjiga bavi, a čije je pisanje autoru poslužilo kao okosnica knjige. Ključna osoba tog pothvata bio je Aleksandar Licht, pokretač cionizma u Hrvatskoj. *Židov*, list cionističke orijentacije, afirmirao se kao najznačajniji list u hrvatskoj i jugoslavenskoj židovskoj zajednici, a od 1918. postaje službeno glasilo »Zemaljskog odbora Saveza cionista«. List se dobrim dijelom financirao pretplatom, dijelom dotacijama Saveza te iznajmljivanjem oglasnog prostora.

Poglavlje 7 »Između Austro-Ugarske i Kraljevstva SHS« naziva stav židovskih glasila, organizacija i zajednice konformističkim i samozatajnim te prati njihovu evoluciju od podrške Austro-Ugarskoj do pozdravljanja Narodnog vijeća SHS.

Poglavlje 8 »Val antisemitskog nasilja« opisuje pljačke židovske imovine i izljeve nasilja uperenog protiv Židova koje je uzelo maha krajem 1918. širom sjeverne Hrvatske. Antisemitski članci su se javljali u klerikalnom, liberalnom, seljačkom i socijalističkom tisku. Židovi nisu bili zastupljeni u političkim strukturama Države SHS. Židovsko podrijetlo se spočitavalo protivnicima, ali zazor prema Židovima je nestajao kada bi se našli u redovima većine.

Poglavlje 9 »Židovska zajednica u Zagrebu, centar na periferiji« ilustrira učinak novih državnih granica na prekid do tada snažnih veza zagrebač-

ke Židovske općine sa židovskim općinama izvan Hrvatske i jugoslavenske države. Od periferije u Austro-Ugarskoj zagrebačka općina postala je centar u Jugoslaviji. Međuratno doba je za zagrebačku židovsku zajednicu bilo zlatno doba, a Zagreb je postao centar na periferiji srednjoeuropskog židovstva. U njemu su djelovale brojne i utjecajne židovske organizacije – društvene, kulturne, humanitarne, ekonomske i sportske.

Treća cjelina »U novoj državi: novi strahovi, novi razvoj« obuhvaća osam poglavlja i bavi se židovskom zajednicom u dvadesetima.

Poglavlje 10 »Kraljevstvo SHS: od lijepih proklamacija do izгона« prenosi iskaze lojalnosti Židovske općine i cionističke organizacije novostvorenoj državi. Cionisti su imali razloga simpatizirati srpsku vladu koja je prva u svijetu nakon britanske podržala izgradnju židovskog nacionalnog doma u Palestini i stoga su simpatije prenijeli i na vladu novostvorenog kraljevstva. Pokazalo se da se nova vlast ne odnosi jednako prema različitim skupinama unutar židovske zajednice. Srbijanski Židovi i bosanski Sefardi su smatrani lojalnima i domaćima. To nije vrijedilo za Aškenaze, mnogi od kojih su bili rođeni izvan granica novostvorene države, a materinski jezik im je bio njemački ili mađarski. Paradoksalno je da su Aškenazi koji su se brže asimilirali u odnosu na zatvorene Sefarde, smatrani stranim tijekom što je dovelo do bržeg prihvaćanja cionizma u aškenaskim zajednicama. Židove, uglavnom Aškenaze pogodila je politika izгона stranaca i osoba rođenih izvan teritorija Kraljevstva SHS.

Poglavlje 11 »Židovi u političkom životu dvadesetih: odnos Židova prema strankama i odnos političkih stranaka prema Židovima« razmatra pitanje koje su stranke Židovi podržavali. Na izborima za zagrebačku gradsku skupštinu samostalna cionistička lista dobivala je veliku većinu židovskih glasova. Sam predsjednik Židovske općine bio je član Hrvatske zajednice (HZ). Vladao je uvjerenje da je većina Židova u državi na izborima za Ustavotvornu skupštinu glasala za radikale, najjaču i vladajuću stranku zbog konformizma kojemu je pogodovalo javno glasovanje. Zagrebački Židovi su u dvadesetima zazirali od približavanja HSS-u. Autor ilustrira izjavama Stjepana Radića koje su varirale od antisemitizma do

izražavanja simpatija za cioniste, jedan od razloga židovske odbojnosti prema HSS-u, a među drugim razlozima su bili činjenica da su Židovi bili pretežito gradsko stanovništvo, cionizam koji je zbog pozitivnog odnosa vlade prema njemu bio projugoslavenski te konformizam. Zastupljenost Židova u političkom životu je bila slaba. U Zagrebu je samostalna židovska lista uspijevala osigurati zastupljenost u Gradskoj skupštini. Na državnoj razini npr. 1927. nije bilo ni jednog Židova u parlamentu.

Poglavlje 12 »Državotvorni' Židovi i oni drugi: položaj Zagreba u jugoslavenskom židovstvu« oslikava na koje su sve načine Sefardi bili protežirani od strane vlasti koja ih je smatrala sebi bližima. U krovnom savezu židovskih općina upravom su dominirali beogradski Židovi. Ipak, nesuglasica između beogradskog centra i zagrebačke podružnice bilo je relativno malo. Veći problemi su bili unutar samih židovskih zajednica, posebno u Sarajevu gdje je uzbio otvoreni sukob između Sefarda i Aškenaza, koji je našao izraza u »novinskom ratu« glasila suprotstavljenih struja, a pri čemu je i zagrebačka, aškenaska općina izložena napadima. Pomirbenu ulogu je odigrala beogradska židovska zajednica, a sa zamiranjem sukoba u dvadesetima polako je jačala kohezija jugoslavenskog židovstva prema kraju tridesetih.

Poglavlje 13 »Židovi u društvu: ravnopravnost – da li i 'jednakovrijednost'« nizom primjera ilustrira osjećaj koji je vladao među Židovima da unatoč formalnoj ravnopravnosti, zbog nemara vlasti i neprijateljstva okoline, ipak nisu 'jednakovrijedni' članovi društva. No u dvadesetima je bilo pozitivnih pomaka u statusu Židova tako da su 1928. u Zagrebu prvi put ulice imenovane po Židovima.

Poglavlje 14 »Cionizam: polet nakon Balfourove deklaracije (između idealizma i realizma)« konstatira da su trijumf načela samoodređenja naroda i objavljivanje Balfourove deklaracije dali izniman prestiž cionističkom pokretu i ubrzali njegovo širenje. Cionizam je bio borba protiv asimilacije, a prioritet mu je bilo njegovanje židovskog narodnog osjećaja, a ne religije zbog čega je dolazio u sukob s religioznim Židovima i asimilantima. Cionisti su organizirali pripreme mladeži za poljoprivredni rad u Palestini, ali sa

slabim uspjehom u inače cionističkoj zagrebačkoj zajednici. Vrlo aktivne su bile njihove omladinske sportske organizacije kojima je cilj fizički preporod Židova. Entuzijazam karakterističan za dvadesete u tridesetima je bio zamijenjen realizmom i pesimizmom zbog rastućeg antisemitskog pritiska.

Poglavlje 15 »Početak dvadesetih: cionizam kao dominantan program zagrebačkog i aškenaskog židovstva« naslovom opisuje situaciju do koje je došlo nakon sukoba asimilanata i cionista za vodstvo u općini u kojem su cionisti pobijedili. Opisano je organiziranje »Saveza cionista« kojemu je sjedište bilo u Zagrebu i cionističke aktivnosti od organiziranja fonda za pomaganje kolonizacije i otkup zemlje u Palestini. Zagrebačka Židovska općina se u pravilu isticala natprosječno velikim doprinosima u usporedbi s ostalim židovskim općinama u Jugoslaviji što je potkrijepljeno brojčanim podacima. Pružen je opis društvenih događaja organiziranih u cionističkom duhu kao što su projekcije filmova, svečane akademije i sletovi.

Poglavlje 16 »Farma jugoslavenskih židovskih naseljenika u Palestini 1926-1928« prikazuje cionističke aktivnosti oko osnivanja farme u Palestini koja je za razliku od poznatijih kibuca, bila organizirana kao mošav (poljoprivredno naselje s parcelama u privatnom vlasništvu i s individualnom obradom i zaradom). Skupljanje priloga za farmu se odužilo, a rezultati su bili nezadovoljavajući.

Poglavlje 17 »Antisemitizam od 1918. do početka tridesetih: od prigušene nesnošljivosti prema otvorenoj mržnji« objašnjava da su nakon uspostave Kraljevstva SHS antisemitski ispadi bili relativno brojni i raznovrsni, neke od njih su poticale državne vlasti, drugi su bili djelo novinara, a treći su se događali na ulici. Antisemitizam je bio prisutan u novinama ljevičarske, liberalne i klerikalne orijentacije te u krugovima hrvatskih, jugoslavenskih i srpskih nacionalista, a bio je inspiriran poslovnom konkurencijom, vjerskim predrasudama i posljedicama lošeg gospodarskog stanja u zemlji. Židovi su optuživani da su kapitalisti, boljševici, centralisti, republikanci i separatisti, širitelji germanizma te infiltratori u narodne redove. Traženo je da se na Sveučilištu

uvede *numerus clausus* (ograničena upisna kvota) za Židove.

Četvrta cjelina »Unutarnji život Općine« sadrži osam poglavlja i bavi se djelatnostima zagrebačke Židovske općine.

Poglavlje 18 »Zagrebačka Općina u dvadesetima« ističe da iako su vlasti i u Austro-Ugarskoj i u Kraljevstvu SHS židovske općine zamislili prvenstveno kao vjerske zajednice one su obuhvaćale mnogo širi raspon aktivnosti. Od otprilike 1910. do 1920. unutar zagrebačkog židovstva sukobljavale su se pristalice cionističke i integracijsko-asimilantske koncepcije općinskog života. Najbogatiji članovi općine uglavnom su pripadali asimilantskoj struji, srednji slojevi su bili cionistički, a siromašniji većinom apolitični. Autor upoznaje čitatelja s unutarnjim ustrojem općine. Do uspostave Židovske općine Ljubljana zagrebačka Židovska općina obuhvaćala je i Židove u većem dijelu Slovenije. Ocrtno je stanje međuljudskih odnosa u vodstvu općine te među rabinima. Pružen je i uvid u strukturu općinskog budžeta.

Poglavlje 19 »Asimilanti« bavi se strujom koja se smatrala Židovima samo u vjerskom smislu, a nacionalno Hrvatima ili Jugoslavenima. Nakon pobjede cionista na općinskim izborima organizirali su se izvan općine u okviru društva *Narodni rad* koje je zastupalo »hrvatski, odnosno, jugoslavenski nacionalni duh«. Asimilanti su uglavnom pripadali srednjem i višem građanskom sloju. Negirali su svjetsko židovstvo kao organsku cjelinu i priklanjali su se suprotnoj koncepciji – pripadnosti većinskoj naciji u državi. Priličan broj asimilanata i dalje intenzivno sudjeluje u karitativnim aktivnostima općine. Oni se protive pretvaranju općinske škole iz rasadišta vjerskog odgoja u rasadište židovskog nacionalizma.

Poglavlje 20 »Indiferentnost većine prema vjeri, ortodoksi, Sefardi« analizira sastav židovske općine i tvrdi da je u židovskoj zajednici privrženost vjeri dobivala kod dobrog dijela njenih pripadnika uglavnom ceremonijalno značenje, dijelom i zbog nedostatka vjeroučitelja. Ovo poglavlje jedino ima dva dodatna podnaslova, prvi »Posljednji sukobi ortodoksa i neologa« koji, počevši s trvenjima unutar Općine, objašnjava kako su se ortodoksni Židovi izdvojili 1925. i

osnovali vlastitu općinu koja je bila malobrojna i povučena te drugi podnaslov »Sefardska općina« koji prati njezin nastanak uzrokovan naglim porastom broja sefardskih Židova u Zagrebu poslije Prvog svjetskog rata. Prethodilo joj je osnivanje sefardskih društava.

Poglavlje 21 »Ustanove Općine: dječji vrtić, ljetovanja, osnovna škola, starački dom« opisuju funkcioniranje navedenih ustanova i zaklada koje su omogućavale takve aktivnosti.

Poglavlje 22 »Graditeljske inicijative i aktivnosti« bavi se aktivnostima Općine u vezi s obnovom sinagoge, neostvarenim projektom izgradnje »Židovske bolnice«, planiranom izgradnjom židovskog đačkog doma, otvorenjem prostorija rabinata, općinske biblioteke i Zimske sinagoge te financijskim (ne)zgodama tih pothvata.

Poglavlje 23 »Socijalne i karitativne aktivnosti« oslikava rad dobrotvornih društava koja su pripadala židovskoj zajednici ili su u njima Židovi igrali značajnu ulogu.

Poglavlje 24 »Kulturna i cionistička društva« daje pregled židovskog tiska u Jugoslaviji te rada cionističkih društava. Jedan od glavnih ciljeva cionizma je bilo učenje i njegovanje hebrejskog jezika s čime je povezano djelovanje niza društava i ustanova čiji je rad donio rezultate u tridesetima. Važan dio cionističkih aktivnosti bilo je obilježavanje rođendana i obljetnica te komemoriranje smrti. Organizirana su prigodna predavanja, književne večere i svečane akademije. Brojne su bile glazbene aktivnosti, pjevačka društva kao i kazališna gostovanja. Izdavani su časopisi i knjige, organizirana su predavanja i priredbe. Društva su imala relativno brojno članstvo u odnosu na broj zagrebačkih Židova, a česta je bila pojava da su iste osobe članovi više društava.

Poglavlje 25 »Makabi« posvećeno je radu istoimenog sportskog društva nadahnutog cionističkim idealima. Najstarija i najvažnija disciplina je bila gimnastika. Postojale su nogometna, atletska, teniska, mačevalačka, stolnoteniska, šahovska i planinarska sekcija s čijim uspjesima autor upoznaje čitatelja. Makabi je sudjelovao na sletovima u zemlji i Makabijadama (vrstom Olimpijada) u inozemstvu, a dao je i niz reprezentativaca i osvajača medalja državnoj reprezentaciji.

Peta cjelina »Židovi u zagrebačkoj sredini« sa-
stoji se od šest poglavlja koja tematski prikazuju
udio Židova u životu Zagreba.

Poglavlje 26 »Židovi u zagrebačkom gospodarstvu« pruža uvid u socijalnu i profesionalnu strukturu zagrebačkih Židova na temelju podataka o poreznim obveznicima Židovske općine uspoređujući ih i s ostalim židovskim zajednicama u Jugoslaviji kao i s ostalim stanovništvom. Autor je izračunao da se je 1/3 zagrebačkih Židova bavila trgovinom, a druga trećina je radila u činovničkim zanimanjima. Zagrebačka zajednica se razlikovala od ostalih židovskih zajednica po osjetno višem udjelu inženjera. Posebno je značajan udio Židova među liječnicima. Razlika između zagrebačkih i Židova u ostatku Savske banovine po društvenom položaju i gospodarskoj ulozi polovicom tridesetih zapravo nema. Židovi su za razliku od pretežito ruralnog hrvatskog i jugoslavenskog društva bili snažno urbanizirani i orijentirani prema trgovini i građanskim zanimanjima. Autor donosi zanimljive podatke o imućnosti pripadnika različitih zanimanja na temelju podataka o razrezu općinskog poreza. Statističkim podacima autor dokazuje da je židovska zajednica unatoč drugačijoj javnoj percepciji uključivala velik broj siromašnih, a u tridesetima su se siromaštvo i jaz između bogatih i siromašnih još i proširili.

U poglavlju 27 »Židovi u profesionalnom životu kao umjetnici i kulturni radnici« nalaze se statistički podaci o udjelu židovskih liječnika, ljekarnika, veterinara, učitelja i odvjetnika u tim zanimanjima u kojima su Židovi bili iznadprosječno zastupljeni u odnosu na svoj udio u stanovništvu. Brojni arhitekti Židovi obilježili su zagrebačku i hrvatsku arhitekturu, a Židovi su bili prilično zastupljeni i među građevinskim poduzetnicima. Usprkos jakom proboju u intelektualna zvanja čini se da su Židovi još u dvadesetima teško dolazili na sveučilišne katedre. Židovi su dali velik broj značajnih glazbenika, a bilo ih je i u ostalim umjetnostima kao i u znanosti.

U poglavlju 28 »Židovi kao komunisti« autor tvrdi da su zagrebački Židovi natprosječno simpatizirali komunističku ideologiju što objašnjava većom jakošću Komunističke partije u Zagrebu i Hrvatskoj u odnosu na druge krajeve Jugoslavije

te socijalnom strukturu zagrebačkih Židova. Ne-
ki od Židova komunista potekli su iz krila lijevih
cionista. Autor donosi biografske crtice o sudbi-
nama Židova komunista, a dotiče se i ženskih
aktivistica.

Poglavlje 29 »Židovi u građanskom životu Za-
greba« spominje da u Zagrebu nije postojao ge-
to, ali da je četvrt od Trga N (Trg žrtava fašizma)
do Heinzelove u žargonu nazivana *Judenviertel* (Ži-
dovska četvrt) zbog visokog udjela Židova što je
bila posljedica koncentracije novodoseljenih Ži-
dova u novoizgrađenim četvrtima. Autor upozna-
je čitatelja s topografijom židovskih ustanova u
gradu, grafički ilustriranom na predlistu knjige.
Priredbe u organizaciji židovske zajednice bile
su posjećivane i od strane nežidova, a plesovi,
čajanke i maskenbali su nailazili na odjek u za-
grebačkom tisku. Rastave su u židovskoj zajed-
nici kao bile prilično česte i činile su svih 1/3
rastava u Savskoj banovini. Kriminalitet među
Židovima je bio vrlo nizak, više nego dvostruko
niži od njihova udjela u stanovništvu. Sporo se
ostvarivala ravnopravnost žena u Općini unatoč
deklariranim ciljevima.

Poglavlje 30 »Značaj obrazovanja« konstatira
da su zagrebački Židovi i u odnosu na ostale ži-
dovske zajednice kao i u odnosu na ostalo stan-
ovništvo, u izuzetno velikom broju slali djecu
na gimnazijsko školovanje, a isto tako i na sveu-
čilišne studije. U Zagrebu je 1928. studiralo čak
71% jugoslavenskih studenta Židova, ali prema
kraju polovice tridesetih godina Beograd je goto-
vo sustigao Zagreb. Relativno bogato aškenasko
građanstvo sjeverne Hrvatske je u daleko većoj
mjeri slalo djecu na studij od siromašnih sefard-
skih zajednica.

Poglavlje 31 »Demografske osobitosti« pruža
uvid u kretanje broja Židova u Zagrebu od 1890.
do 1941. Brzi rast židovske zajednice može se za-
hvaliti imigraciji u grad koji je 1920-ih pružao
velike poslovne mogućnosti i sigurnost. Većina
židovskih doseljenika u Zagreb je došla sa sela, a
manji dio iz drugih gradova. Budući da su Židovi,
posebno Aškenazi, prije završili proces demograf-
ske tranzicije, suočili su se s problemom negativ-
nog prirodnog prirasta. Mješoviti brakovi koji su
ubrzavali proces asimilacije nisu dosegali ni 8%
sklopljenih brakova.

Šesta cjelina »Tridesete godine: prema nedoseg-
nutoj zrelosti« sastoji se od četiri poglavlja i bavi
se životom židovske zajednice u tridesetima.

Poglavlje 32 »Bolji položaj oko 1930. godine:
iskrenost vlasti ili politička računica« analizira
odnos židovske zajednice i vlasti u kojoj su u oso-
bi samog kralja Aleksandra našli srdačnu podr-
šku. Savez cionista je u znak zahvalnosti te kako
bi se dodvorio režimu organizirao sadnju šume
kralja Petra u Palestini. Zakon je definirao židov-
sku općinu kao vjersku zajednicu, no u praksi je
općina uvelike prelazila okvire takve definicije, a
posebno od kada su je preuzeli cionisti. Subven-
cija za židovsku vjersku zajednicu iz državnog
proračuna bila je *per capita* viša nego za bilo
koju drugu zajednicu. Židovska zajednica i vlast
su bile u vrlo dobrim odnosima, ali smrt kralja
Aleksandra 1934. označila je kraj srdačne faze u
odnosima države i židovske zajednice.

Poglavlje 33 »Zagrebačka Općina i zagrebačko
židovstvo u tridesetima« polazi od situacije po-
četkom tridesetih kada se činilo da je Općina stal-
bilna i financijski konsolidirana, ali i tada je bilo
nezadovoljnika, po njihovom mišljenju, nedovolj-
nom aktivnošću. Financiranje se značajno promi-
jenilo, vjerske potrebe, primarne u dvadesetima,
nadmašene su drugim potrebama, u prvom redu
kulturnim, a zatim socijalnim. Židovsko izdava-
štvo dobiva novi zamah. Na općinskim izborima
u toku tridesetih cionisti su uvjerljivo pobjeđiva-
li. Općina je bila angažirana na akcijama pomoći
za Palestinu.

Poglavlje 34 »Cionizam u tridesetima: od prvot-
nog jedinstva prema dramatičnim podjelama«
opisuje procese i rezultate unutarnje diferencij-
acije u cionističkom pokretu. Njeguju se veze
s Palestinom – turističke, poslovne i kulturne.
Broj cionista u Općini koji pridonose u cionistič-
ke fondove raste i u broju i u postotku. U tri-
desetima je, nakon neuspjeha farme Bet Šearim
iz dvadesetih, osnovan kibuc Šar Haamakim koji
je uspješno zaživio iako praćen s manje pompe
od farme. Znatno veći broj zagrebačkih Židova je
emigrirao u SAD nego u Palestinu. U jugoslaven-
skom židovstvu cionizam je postao dominantan
tek na kongresu održanom 1933. u Beogradu kad
su delegati podržali program zasnovan na židov-
stvu kao nacionalnosti. Početkom tridesetih kad

je cionizam prevladao u jugoslavenskom židov-
stvu počelo je dijeljenje unutar cionističkog po-
kreta. Većina u jugoslavenskom židovstvu ostala
je u središnjoj struji, kasnije nazvanoj općim cio-
nista. Osnazio je i lijevi cionizam. Treća struja
unutar cionističkog pokreta bili su revizionisti,
a tako su nazvani jer su tražili reviziju odnosa
prema Velikoj Britaniji i beskompromisno promi-
canje ideje o židovskoj državi, a zalagali su se i
za kapitalizam za razliku od socijalističkih lijevih
cionista. U Zagrebu su apsolutnu većinu imali
opći cionisti, snažni su bili lijevi cionisti dok su
revizionisti bili marginalni. Autor daje pregled
inicijativa i aktivnosti revizionističkih cionista.
Ljetna omladinska logorovanja postala su temelj
cionističkog djelovanja u tridesetima i zamijeni-
la su sletove popularne u dvadesetima.

Poglavlje 35 »Nova generacija tridesetih: Mi-
roslav Šalom Freiburger, Erich/Cvi Rothmüller i
Joel Rosenberger« poznaje čitatelja s djelatno-
šću zagrebačkog nadrabina Freiburgetera, Rothmül-
lera, cionističkog aktivista i agilnog suradnika
židovskih glasila, te Rosenbergera, jednog od
vodećih lijevih cionista.

Sedma cjelina »Prema tragediji Drugoga svjet-
skoga rata« obuhvaća pet poglavlja i prati rast
antisemitizma.

U poglavlju 36 »Antisemitizam tridesetih: naj-
va strahota« autor analizira antisemitsko pisanje
tiska te daje primjere antisemitskih članaka u
katoličkim listovima iz Hrvatske i Slovenije, mu-
slimanskim iz Bosne i radničkim iz Beograda. An-
tisemitizam je poslužio kao jednostavno i jeftino
sredstvo za širenje nacionalsocijalističkih ideo-
loških obrazaca u druge europske zemlje. Novi
antisemitizam u tridesetima najviše inzistira na
rasnim teorijama i ima malo zajedničkih zamjerki
s ranijim antisemitskim napadima koji su Žido-
vima spočitavali bliskost s Nijemcima i Mađarima
te neznanje hrvatskoga jezika. Autor citirajući
njihove napade čitatelju pruža pregled tiskovina
koje su zastupale rasistički antisemitizam. Čak je
i HSS bio meta antisemitskih napada. Istovreme-
no autor ne zaboravlja reakcije listova i osoba iz
HSS-ovih, katoličkih, liberalnih i lijevih krugova
koji se suprotstavljaju antisemitskim napisima i
teorijama. Prikazuje i antisemitske aktivnosti na
Sveučilištu. Citatima je ilustrirana antisemitska

atmosfera koju su stvarali nacionalistički hrvatski, jugoslavenski i srpski tisak, pa radničke novine te njemačkim nacistički tisak u Jugoslaviji sa Srpskom pravoslavnom crkvom i slovenskim i hrvatskim katoličkim listovima.

Poglavlje 37 »Židovske izbjeglice iz Reicha u Zagrebu i Jugoslaviji« opisuje razloge koji su doveli židovske izbjeglice u Zagreb, organizaciju prihvata i financijske izdatke Općine za izbjeglice, njihovo snalaženje u novoj sredini. Za izbjeglice je važnost Zagreba i zagrebačke Općine porasla nakon što je u rujnu 1939. počeo rat u Europi. Autor približava čitatelju proces pogoršavanje prilika izbjeglica te osnivanje »skupnih boravišta« 1940. za prisilni boravak izbjeglica.

Poglavlje 38 »Židovi u događanjima u Zagrebu i Jugoslaviji do 1941: od zlih slutnji do njihove realizacije« prikazuje stav židovskog tiska prema usponu fašizma i nacionalsocijalizma koje je od početnog podcjenjivanja prerastao u aktivno suprotstavljanje (pozivima na bojkot njemačke robe i sl.). Na kraju su prevladali strah, tjeskoba i rezignacija. Autor je prikupio dostupne izvore o prijelazima s kršćanstva na židovstvo i židovstva na kršćanstvo za međuratno razdoblje koja pokazuje da su u normalnim godinama prijelazi sa židovstva na kršćanstvo bili trostruko brojniji od prijelaza u obratnom smjeru da bi s porastom nacističke prijetnje počeli veliki prijelazi na kršćanstvo koji su kulminirali masovnim prijelazom u ljeto 1938. koje nije moguće objasniti jednim događajem. Židovski tisak žestoko i često napada konvertite. Autor analizira učinak protužidovskih zakonskih mjera i odnos HSS-a prema njima pružajući sliku sve težeg položaja Židova kako se bližio travanj 1941.

U poglavlju 39 »Od ekskluzivnog hrvatstva do ustaškog antisemitizma« pod ekskluzivnim hrvatstvom autor podrazumijeva pravaštvo frankovačkog smjera i skicira njegov razvoj prema otvorenom antisemitizmu njegova izdanka – ustaškog pokreta svraćajući pažnju na infiltraciju u kulturne institucije. Antisemitsku kampanju frankovačkih glasila promatra kao pripremu za NDH.

Poglavlje 40 »Epilog« najavljuje zbivanja obuhvaćena knjigom *Holokaust u Zagrebu*.

Napomenuo bih da su, kao što sam autor ističe u Predgovoru, poglavlja 36, 38 i 39 značajno

proširena i dopunjena u odnosu na slična poglavlja iz prethodne knjige istog autora *Holokaust u Zagrebu*.

Smatram da je ova knjiga ostvarila ono što je autor u prvom poglavlju zacrtao kao cilj – prikazati i analizirati osnovna događanja unutar Židovske općine u Zagrebu te unutar židovske zajednice u Zagrebu.

Što se tiče analize političkih stavova koji su dominirali Židovskom općinom i širom židovskom zajednicom, autor je demonstrirao da ona nije bila monolit i pokazao je osnovna usmjerenja, premda vjerujem da ima još prostora za detaljnije proučavanje angažmana Židova u politici i obrazaca njihovog glasovanja na izborima.

Autor navodi da su što se tiče sudjelovanja zagrebačkih Židova u životu šire zajednice potrebna daljnja vrlo detaljna i dugotrajna istraživanja, a moj je dojam da je ovom knjigom stvoren solidan temelj za daljnji rad.

PRO TEMPORE

časopis studenata povijesti

Zagreb, 2005.

PRO TEMPORE

Časopis studenata povijesti
godina III., broj 3, Zagreb, siječanj 2006.

Glavna i odgovorna urednica
Maja Crnjac

Uredništvo
Ivan Basić, Maja Crnjac, Goran Miljan, Tin Pongrac, Jasmina Skočilić

Grafički urednik
Robert Borenić

Lektura i korektura
Jasna Šarić, Maja Crnjac

Prijevodni sažetaka na engleski jezik
Branimir Bekavac

Izdavač
ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Tisak
Profil International

Naklada
500 primjeraka

Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Klub i uredništvo ovim putem im se zahvaljuje.

Adresa uredništva: ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

E-mail: isha-zg@net.hr

Srdačno zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na susretljivosti i financijskoj potpori u tiskanju ovoga broja.